

MIBE KERÜLT A VILÁGHÁBORÚ?

ÍRTA

FELLNER FRIGYES

A HÁBORÚ által felvetett sokféle probléma közül a legáltalánosabb érdeklődést az a kérdés váltotta ki, mibe került a világháború?

Amilyen könnyen érthetőnek látszik ez a legnépszerűbb kérdés az első pillanatra, annyira bonyolult, szövevényes, ha feleletet akarunk arra adni. És ha elmélyedünk a probléma alapos vizsgálatába, arra az eredményre jutunk, hogy a felvetett kérdésre számszerű, pontos feleletet adni nem lehet. Mert nemcsak a háború *költségeit*, hanem a háború okozta *károkat* is meg kellene állapítani.

A háborús költségek az államok háztartásaiban szerepelnek. Jelentik a háború céljaira tett közkiadásokat. A háború költsége tehát pénzügyi probléma. Ellenben a háborús károk az országok közgazdaságában (úgy a köz-, mint a magánháztartásokban) szerepelnek. A háborús kár tehát közgazdasági probléma. Az a kérdés, hogy mibe került az összemérésnek a világháború, magában foglalja az összes költségek, tehát a háborúval kapcsolatos közkiadások és az érdekelt országokban elszenvedett összes károk számszerű kipuhatólását.

A közgazdasági károk kifejezetten a magángazdaságokban veendő számba; de a háborús költségek is, amelyek az államháztartásban vannak számontartva, közvetve az adózókat terhelik, mert végeredményben adók alakjában hárulnak az egyes adóalanyokra s így ugyancsak a magánháztartások gazdasági erejét csökkentik.

A háborús költségek és károk a gyakorlati életben eszerint összefonódva jelentkezők s ha azt akarjuk kutatni, hogy mi volt a világháború gazdasági hatása, azt kellene kipuhatólni, milyen hatással volt az az összes nemzetek vagyonára, jövedelmére és a népek életszínvonalára. Ennek számszerű megrögzítése azonban szinte legyőzhetetlen nehézségbe ütközik. Nemcsak azért, mert a pénz értékében bekövetkezett változás

országszerte különböző volt, tehát az összehasonlításra alkalmas azonos értékelési alapot kell keresni, hanem mert a háborús tartozások rendezése, illetve teljesítése még folyamatban van, a gazdasági rend megbolygatásával járó hátrányok még ma is érvényesülnek.

A háborús károk azonban nemcsak anyagi természetűek. A kulturális értékek pusztulása, az erkölcsök eldurvulása, a társadalmi rendben beállott zavaró eltolódások, sokkal súlyosabb veszteséget jelentenek, mint az anyagi romlások. E szociális és erkölcsi természetű veszteségek pénzben fel sem becülhetők. Éppígy nem lehet pénzben kifejezni az emberi életben beállott veszteségeket; a károkat, amelyeket a súlyos sebesülések okoztak azáltal, hogy az áldozatok gazdasági termelésre többé nem voltak alkalmasak, vagy kevésbé vehettek már részt a termelő munkában.

A háborús költségek kipuhatolása egyszerűnek látszik. Mennyit költöttek az államok a háború alatt? Ez kitűnik abból, ha összeadjuk az állami költségvetésekben, illetve az állami zárszámadásokban kimutatott kiadásokat a háború kezdetétől, vagyis 1914. augusztus havától kezdve, annak befejeztéig, vagyis 1918. október haváig.

Ebből megtudjuk, mennyit adtak ki az államok a háború folyamán pénzben? így például Magyarországon az összes állami rendes kiadások a zárszámadások adatai szerint a következő módon alakultak a háború folyamán:¹

1914—15-ben	1.720.878.343 korona
1915—16-ban ..	2.136.663.806 ..
1916—17-ben	2.752.177.689 ..
1917—18-ban	3.638.553.661 ..
1918. júl. 1.—okt. 31-ig	1.592.930.730 ..
<hr/>	
Összesen: 11.841.204.229 korona.	

Ezt a háború alatt Magyarországon teljesített 11.841 milliárd koronára rúgó összes állami rendes kiadást. Magyarország háborús költségeivel azonosnak venni éppúgy hiba volna, mint például a francia képviselőház által 1914. augusztus hó 1-től 1918. év végéig megszavazott 131 milliárd frankot.² Mert a háború alatt teljesített kiadásokat nem fordították a maguk egészében hadiköltségekre, hanem azokban a polgári közigazgatás költségei is bennfoglaltatnak, amelyek háború nélkül is felmerültek volna. E kiadásokat tehát az összkiadásokból le kell vonni.

Zavarólag hat a háborús kiadások megállapításánál az a körülmény is, hogy a pénz értéke a háború alatt nem volt állandó. A pénz értékcsökkenése a hadviselő államok mindegyikében különböző mérvű volt. Ezek az időileg és országonként különböző pénzértékben kifejezett kiadások egységes értékalapon volnának megállapítandók. Minden államban a háborús kiadások és bevételek többletének egy része nem valóságos kiadás vagy bevételi többlet, hanem csak a pénz értékcsökkenésének szükségkepeni következménye.

Különösen zavaró mozzanat az ellenségeskedések megszűnte után felmerült háborús költségek összehasonlítása az egyes államokban, mert a pénzérték változása különböző mérvű volt. Például Franciaországban az 1919. év elejéig a francia frank értéke csak keveset változott. De 1919 óta az értékváltozások jelentékenyek. 1 \$ = 5.12 frank aranyparitás mellett, a dollár átlagos árfolyama 1919. januárban 5.45 frank, 1923. decemberben 19 02 frank. Ilyen változó értékmérőegységgel hogyan lehet összegezve kimutatni, különösen 1919 után, a felmerült háborús kiadásokat?

Az is figyelembe veendő, hogy egyes államokban a költségvetésen kívül is nyitottak külön számlákat az újjáépítés, a tengerészet stb. céljaira. A hadviselő államok egymás közötti kölcsönműveleteivel kapcsolatos fizetésteljesítések is számbaveendőek.

A háborús költségek számláját végül nem lehet lezárni az ellenségeskedések befejezésével, mert háborús terhek felmerülnek a fegyverszünetig, sőt a békekötésig és azon túl is. Így a háborús költségekhez számítandók az összes katonai felszerelésnek a háború által megsemmisült, megrongált és annak tartama alatt karbantartani elmulasztott javaknak a háborúelőtti állapotra való helyreállításának költségei.

A háborús kiadások sorozata még ezzel sincs kimerítve. Mert a hadirokkantak, hadiözvegyek és árvák eltartására fordított költségek is fokozzák a háborús terheket. Éppígy a háború folytatása céljából felvett kölcsönök kamatai. Végül a békeszerződésekből folyó terhek.

Viszont leszámítandó a háború alatt beszerzett, de a demobilizálás befejeztéig fel nem használt hadfelszerelési eszközöknek, élelmiszereknek és egyéb készleteknek értéke; éppígy a háború alatt teljesített állandó jellegű beruházásoknak, mint utaknak, hidaknak, vasutaknak, továbbá kórházaknak stb. értéke.

A kifejtettekből kitűnik, hogy számszerű pontossággal megállapítani azt, mibe került a háború az egyes országoknak, nem lehet.

Az egyes államok terhére közvetlenül készpénzben felmerült költségek megközelítő eredménnyel sokkal inkább kipuhathatók, mint az egyes országokat ért gazdasági károk. A legnagyobb és legsajnálatosabb veszteségek, az emberi életben bekövetkezett pusztulások, a testi és lelki rokantság folytán beállott csökkent teljesítőképességben jelentkező károk, pénzürtékben egyáltalán ki nem fejezhetők.

Ezek után lássuk, mennyire rúgtak az államoknak készpénzben felmerült kiadásai?

A háborús kiadások megállapítása készpénzben — bár sok nehézséggel jár — megközelítőbb pontossággal vihető keresztül, mint a károk összegszerű kipuhathatása, mely szinte megoldhatatlan probléma.

A háborús költségek megállapításának legegyszerűbb módja, ha keresik az állam kiadásainak összegét készpénzben a háború időszakának éveiben és abból leütik az ugyanolyan tartamú békeidőszak éveinek kiadási összegét. Az így mutatkozó különbség képviseli megközelítőleg a háború költségeit. Ha ezt a módszert alkalmazzuk az összes, háborút viselt államok költségeinek kipuhathatásánál, úgy hozzávetőleges eredménnyel megtudhatjuk, hogy mennyire rúgtak a világháború költségei.

A SZÖVETSÉGES ÉS TÁRSULT HATALMAK.

1. *Franciaország.* Gaston Jéze, a párizsi egyetem jogi karának kiváló tanára, foglalkozott Franciaország háborús kiadásainak kérdésével.³

1914. július 1-től 1918. végéig az állam közkiadásainak teljes összege készpénzben 140 és 150 milliárd frank között ingadozott. (Megfelelő számveteli adatok hiányában a kiadások teljes összege pontosan meg nem állapítható.) Másfelől az állami kiadások 1913-ban mintegy 5 milliárd frankra rúgtak. Hogy Franciaország háborús kiadásainak teljes összegét megkapjuk, a fenti 140—150 milliárdnyi összegből le kell ütni 22 milliárdot, amely képviseli a háború kitörése előtt az állami közkiadásokat négy és fél évi időszakra számítva (1914. július 1-től 1918. végéig). E számítási módból kitűnik, hogy Franciaországban az állam háborús költségei készpénzben kereken 120 és 130 milliárd frank között mozogtak

A francia kormány 1922-ben ugyanezzel a módszerrel a katonai és háborús kiadásokat 1914. július 1-től 1919. végéig 166.033.8 millió frankban állapította meg (tehát öt és fél évre), ami csaknem azonos a fenti összeg-

gél, aránylag véve az időtartamot. *Jéze* tanár ehhez az összeghez számítja a háború céljaira felvett kölcsönök szolgálatára szükséges 5—6 milliárd frankot s így a háborús kiadások összege 1914—1919 évekre 170—172 milliárd frank volna.⁴

Más módszerrel is lehet a háborús kiadásokat kipuhatolni. A francia kormány a háború tartama alatt valamivel kevesebb adóösszeget szedett, mint amennyi kiadása volt a béke utolsó idejében. A háború költségeinek fedezése céljából csaknem kizárólag kölcsön felvételéhez folyamodott. A háborús költségek megismerése végett elegendő ennél fogva, ha összehasonlítjuk a közadósság 1914. július 31-i állományát, tehát annak összegét a háború kitörésekor, az 1918. november 11-i, vagyis a fegyverszünet megkötésekor mutatkozó állománnyal, vagyis a közkölcsönök összegével a háború befejezésekor. A különbséget megközelítőleg adja a háborús kiadásokat.

1918. december 31-én Franciaország közadóssága, beleértve a papírpénzadósságot és a külkereskedelmi és külföldi adóssági tartozást, 171.688 milliárd frankra rúgott. 1914. július 31-én a közadósság mintegy 27.704 milliárd frank volt. A háborús kiadásokat — amint említettük — kizárólag kölcsön útján fedezték, ennél fogva a különbséget gyanánt jelentkező kereken 140 milliárd frank mutatkozik Franciaország háborús költsége gyanánt, az 1914—1918. évek időszakában.

A francia közadósság az 1919. esztendőben 45.600 millió frankkal növekedett, amely összeget a kimutatott 140 milliárdhoz adva és levonva abból a folyó kiadásokra eső részt, 180 milliárdra tehető megközelítőleg a háború költsége Franciaországban az 1914—1919 időszakban. Erre az eredményre jut Seligman amerikai professzor is.⁵

E két módszer szerint Franciaország háborús költsége 170—180 milliárd frankra volna tehető.

Gaston Jéze véleménye szerint⁶ azonban ez az összeg egyáltalán nem szabatos. Ha kutatjuk a háborús költséget, gondosan megkülönböztetendők a háborús kiadások a háború tartama alatt teljesített kiadásokról. Nyilvánvaló — és ez nemcsak Franciaországra vonatkozik, hanem áll az összes hadviselő és a háború által érdekelt többi államokra is —, hogy önkényes eljárás lezárni a háborús kiadások korszakát az 1918. november 11-i fegyverszünet napjával. A fegyverek roppogásának megszűntével a háborúval kapcsolatos költségek még nem zárultak le. A kiadások új korszaka kezdődik, a demobilizációval, a leszereléssel járó költségek révén.

A világháború alatt fokozatosan hadilábra állították mindenütt az egész nemzetet. Nemcsak az erős nemzet hívták zászló alá, hanem millió számra állították háborús üzemekbe a nőket is. Számptalan békebeli ipari és kereskedelmi telepet alakítottak át háborús üzemekké. A fegyverszünet létrejötte után, természetesen a háborús üzemekben alkalmazott összes személyzetet el kellett bocsátani, a háború szolgálatába állított üzemeket pedig megint békebeli rendeltetésüknek visszaadni, ismét átszervezni. Ez a folyamat szerfelett nagy kártalanítási összegek fizetésével, felszámolási költségek folyósításával volt kapcsolatos. Egyes államokban, például Franciaországban, minden leszerelt tiszt, altiszt és közlegények, leszerelési jutalom címén meghatározott pénzösszeget kaptak, mely 250 franknál kisebb nem lehetett, de jelentékenyen nagyobb volt azok részére, akik egy bizonyos ideig tűzharcosok voltak. Ezek a jelentékeny kiadások kétségtelenül háborús költségek voltak, noha nem a háború alatt merültek fel. Íme, a háború alatti kiadások nem merítik ki a háborús költségeket.

A fegyverszünet után felmerült leszerelési kiadásokkal sem merülnek ki a háború költségei. Még a béke megkötése után is vannak súlyos kiadások, amelyek háborús költség gyanánt veendőek számba. Így, egyebek között, gyakran szükséges a meghódított országban a rendet fenntartani, ami költséggel jár. Számba veendő a hadisarc (amely kifejezés helyett a világháború után a tetszetősebb kártalanítási fizetésekről beszélnek). A háborúban szenvedett károkért a polgároknak fizetett kártalanítási összegek, a jóvátételi költségek, a pénz elértéktelenedésével kapcsolatban szenvedett veszteségek pótlása, mind számbaveendő háborús kiadások. Önként értetődik viszont, hogy a győztes államokban levonandók a háborús költségek kimutatott összegéből a befolyt kártalanítási, jóvátételi stb. összegek.

Így Franciaországban az ellenségeskedések beszüntetése után, éveken át háborús kiadások gyanánt veendőek számba az elpusztított területeken lakóknak az állam által folyósított kártalanítási összegek, továbbá azok a kiadások, amelyeket a megszállás alól felszabadult területeken, a nemzeti felszerelések helyreállítása céljából teljesítettek, utak, vasútak, csatornák, középületek stb. tárgyában.

Jéze nem fogadja el Franciaország háborús költsége gyanánt a fentebb kimutatott összegek egyikét sem.⁷ Több okból. Mindenekelőtt a háború költsége nem tűnik ki a nyitott hitelekből, sem a teljesített fizetésekből, hanem azt az állam által vállalt kiadások képviselik. Az állam terhére mutat.

kozó kötelezettségek, tartozások fennállása szempontjából közömbös, hogy azt a parlament szabályszerűen megszavazta-e vagy hogy azt tényleg megfizették-e már a háborús terhek kiszámításakor. Akár van rendes felhatalmazás, akár nincs, a vállalt kiadásokat meg fog kelleni fizetni. A fizetés csak esedékesség kérdése. A fentebb kimutatott háborús költségeket a nyitott hitelek alapján számították ki, tehát azok nem szabatosak. De azért sem fogadhatók el a fenti adatok, mert figyelembe kell venni a költségvetésen kívül teljesített kiadásokat is. Ezekre külön számlákat nyitottak. Hatalmas összegekre rúgnak a külön számlán vezetett háborús összegek, az új készletek (gabona, cukor, benzin, petróleum, szén stb.) beszerzése céljából, a megszállott területek mezőgazdaságának felszerelése tárgyában. *Jéze* szerint az is kérdéses, hogy a hivatalosan 35 milliárd frankban kimutatott tartozások a külön számlákon, megfelelnek-e a valóságnak.⁸

Még egy szempont. A háborús készletek felszámolásából mutatkozó bevételeket le kell vonni a háborús költségek összegéből. A háborúban ugyanis a közhatóságok óriási készleteket halmoznak fel, mintha az ellenségeskedés soha meg nem szűnnék. Az általános fegyverszünet létrejöttkor kitűnik, hogy a felszerelések, állományok, készletek sokkal jelentékenyebbek, semhogy rövid időn belül azokat felhasználni lehetne a közszolgálat rendes menete során; egy részük a békeidőben pedig teljesen hasznavehetetlen. Megőrizni e készleteket, felszereléseket a legközelebbi, de mégis csak távoli időre eső háborúra, már csak a műszaki haladásra való tekintettel sem lehet, nem is szólva a megőrzés és gondozás költségeiről. Ily körülmények között a készleteket fel kell számolni, elidegeníteni. A megőrzésre alkalmas készletek értéke és az elidegenítésből származó bevételek a háborús költség összegéből levonandó. Franciaországban három készlet-csoport volt: 1. a francia állomány; 2. az amerikai kormány által Franciaországnak átengedett készlet, mintegy 2.507 milliárd frank értékben; 3. az angol kormány által a francia kormánynak átengedett közlekedési berendezések, gurulóállomány és járóműpark. A francia készlet felszámolása 1919. évben vette kezdetét és 1924-ben fejezték azt be. A francia és amerikai készlet felszámolásából befolyt nyersen 5.237,197.915 frank.⁹ Ebből azonban levonandó a felszámolási költség, amelyet a kormány nem tett közzé.

A háború költségének kiszámításánál — úgy Franciaországban, mint a többi hadviselő államban — az is elengedhetetlen, hogy megtudjuk, vajjon a szövetségesek közt létrejött háborús kölcsönöket miképpen fogják

rendezni? Mert a háború költsége csak azokat a valóságos kiadásokat foglalhatja magában, amelyek véglegesen az országot terhelni fogják.

Franciaország az angol és amerikai kincstártól tetemes összegeket kapott háborús kölcsönök címén. Viszont a francia kormány egynémely szövetségese részére jelentős előlegeket nyújtott pénzben vagy természetben (anyagok átengedésével). Aszerint, hogy e kölcsönöket behajtják-e vagy nem, lesz a háború költsége nagyobb vagy kisebb.

Az amerikai kincstár által nyújtott előlegek Franciaország részére 2.933,265.232 dollárra rúgtak, ami 58.665 milliárd franknak felel meg, míg az angol kincstár által a francia kormány rendelkezésére bocsátott függő kölcsön (kincstárjegy alakjában) 619,602.900 angol font sterlingnek (61.960 milliárd franknak) felelt meg. Franciaország külföldi háborús tartozása eszerint 120.625 milliárd frankra emelkedett.

Ezzel szemben Franciaország 15.133 milliárd frank erejéig volt a külföld hitelezője.¹⁰ (Megjegyzendő, hogy Franciaország az ő szövetségeseinek francia frankban folyósította előlegeit, ennél fogva a frank áresése automatikus módon csökkentette követeléseit a szövetséges államokkal szemben.) A francia közvélemény erősen követeli a szövetségközi tartozásának törlését, teljes megszüntetését, ami Franciaország háborús költségeit sok milliárddal csökkentené. Megjegyzendő, hogy *John Maynard Keynes*, a cambridgei egyetem tudós tagja volt az első, aki a béke gazdasági következményeiről írt világhírű művében¹¹ elsőnek követelte a háború céljaira felvett szövetségközi kölcsönök teljes törlését. Ugyanezt, sőt a jóvátételi fizetések teljes törlését is, követelik az olasz tudósok.¹² Előbb-utóbb a szövetségközi kölcsönök rendezése, a tartozások kölcsönös és általános törlésével fog végbemenni. Amíg azonban ez be nem következik, bajos tiszta képet alkotni arról, mibe került a háború Franciaországnak. De sőt a többi háborút viselt országokra nézve sem zárható le a végleges számla, mert a szövetségközi kölcsönök összege kereken 4 milliárd angol fontra (108 milliárd pengőre) rúgott. És pedig az egyes országok által nyújtott háborús kölcsönök összege volt:

Egyesült Államok	1.900	milliárd	font
Nagy-Britannia	1.740	„	„
Franciaország	0.355	„	„

összesen: 3.995 milliárd font.

Az Egyesült Államok kizárólag hitelezők voltak, de kölcsönt fel nem vettek, holott Anglia és Franciaország kölcsönt is vettek igénybe.^{12a}

A világ gazdasági felépítésének érdekében a volt szövetségesek azt követelték, hogy Franciaország szállítsa le jóvátételi követeléseit Németországgal szemben, de egyben a háború folytatására általuk adott kölcsönök visszafizetését is sürgették. Ezzel elhárították maguktól annak az elvnek elfogadását, hogy ez előlegeket a hadviseléshez való hozzájárulásuknak tekintsék. Ellenben Franciaország nemcsak pénzbeli kiadásokkal járult a háború költségeihez, hanem azzal is hozott áldozatot, hogy a hadszíntér nagy része francia területen volt és az ott végbement pusztítások is Franciaország háborús terhét képezték. A jóvátételi összegek tehát nem voltak felhasználhatók a háborús előlegek kiegyenlítésére, annál kevésbbé, mert a németek által a szövetségeseknek fizetett milliárdokra rúgó összegeket teljesen igénybevették a szövetséges csapatok megszállási költségei a rajna-vidéki német területeken és a sok ellenőrző bizottság ellátásához szükséges kiadás. A jóvátételi számla javára így semmi összeg sem folyt be.

A Dawes-terv szerint Franciaországnak a jóvátételi fizetések fejében 22 milliárd aranymárka járt volna becslés szerint, amely összeg legnagyobb részét Németország természetben teljesítette volna.

Hogy mibe került a háború Franciaországnak, azt véglegesen már azért sem lehet megállapítani, mert nem tudhatni előre, be fognak-e folyni a jóvátételek fejében teljesítendő szolgáltatások. Viszont nagyon kétséges, hogy azokat az előlegeket, amelyeket Franciaország folyósított szövetségeseknek, vissza fogják-e fizetni? Ez pedig 15 milliárd frankot meghalad.

Ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés, mennyi volt az ellenség és a szövetséges csapatok által elpusztított francia területek helyreállításának költsége. Lehet-e ezt összecszerően megállapítani és felülmulja-e ezt az összeget az, amit Németország tényleg fizetett.

1914-ig az volt a jogi helyzet és a bírói gyakorlat, hogy a háborús események áldozatainak semmiféle kártalanításra nem volt joguk. A közhatalom felelőtlenségének ezzel az elvével szemben az 1919. április 7-i törvény a francia állam terhére tette kötelezővé a háború mindennemű kárának teljes jóvátételét. E törvény első szakasza szerint:¹³ „A köztársaság kijelenti, hogy a háborús károk tekintetében minden francia egyenlő és egyetemleges.“ A második szakasz szerint pedig teljes jóvátétel (réparation intégrale) illeti meg a kárvallottat. Ennek az új jogelvnek az alkalmazása a francia állam számára nagy készpénzbeli háborús kiadásokat jelentett.

1922. december 21-én a szenátus ülésén *Poincaré* miniszterelnök¹⁴ szerint Németország számlájára a francia kormány jóvátételek és nyugdíjak címén mintegy 100 milliárd frankot előlegezett; ebből csupán a jóvátételek 45—48 milliárd frankot képviseltek. E folyósításokat napról-napra folytatják. Ezzel szemben *de Lesteyrie* pénzügyminiszter 80 milliárd frankban állapította meg a Németország által fizetendő, de a francia kormány által előlegezett összeget,¹⁵ még pedig:

Károk helyreállítása javakban	45	milliárd frank,
Károk jóvátétele személyekben	29	„ „
A fedezendő költségekre felvett		„
kölcsönök kamata	6	„ „

---

80 milliárd frank.

Jéze tanár szerint e számoknak nincs tudományos értéke; ezeket csak óvatossággal kell fogadni.¹⁶ Mutatja, hogy *Keynes* Franciaországnak a háború által okozott kárát 20 milliárd aranyfrankra becsülte.¹⁷

Csak érdekesség szempontjából említjük még, hogy a nyugdíjak összegét az első nyolc évben 28 milliárd frankra becsülték, vagyis 1921-ben a nyugdíjak évi 3.790 milliárd frankot képviseltek, amely összeg 1930-ban már csak 3 milliárd volt. Ez összeg alá csak 1937-ben esik; 1 milliárd alá csak 1966-ban; 500 millió alá pedig csak 1977-ben. A nyugdíj-annuitások végleg csak 1990-ben szűnnek meg. A nyugdíjak matematikai tőkeértéke 47.5 milliárd frank volt 1922-ben.

A kifejtettekből látható, hogy a legkülönbözőbb számok keringtek az államférfiak képzeletében a Németország által fizetendő kártalanítási és jóvátételi terhek megállapítása tárgyában. *Loucheur* miniszter, aki pedig a francia nagyipar egyik tekintélyes képviselője volt s mint ilyen megfelelő pénzügyi és gazdasági gyakorlattal és tapasztalattal rendelkezett, 1919. szeptember 11-én a francia képviselőház ülésén a Németország által évenként fizethető legnagyobb összeget 18 milliárd aranymárkában jelölte meg.¹⁸ Az a megfontolás vezette az irányadó francia köröket, hogy Németország a fogyasztásával szemben mutatkozó termelési többletből fog fizetni, ami mintegy 20 milliárd aranymárkának felel meg,¹⁹ továbbá a behozatallal szemben mutatkozó kiviteli többlet az, amely szerintük a fizetés teljesítésére rendelkezésre állana. Megjegyzendő, hogy a világháború előtt Németország külkereskedelmi mérlegének egyenlege passzív volt,

vagyis behozatala meghaladta kivitelét. Hogyan lehet ezt a passzívumot a háború után kiviteli többletté átalakítani? A valóság teljes félreismerésében élt a francia közvélemény, amidőn azt hitte, hogy Németország képes lesz fizetni.

A francia kormány nem rendelkezett kellő pénzügyi és gazdasági szakismerettel, amidőn nem látta azokat a nehézségeket, amelyek 136 milliárd aranymárkának harminc év alatt teljesítendő fizetésével kapcsolatban felmerülnek s így a német kormánnyal szemben magatartása nem volt kedvező, a jóvátételi fizetések természetbeni teljesítésének megengedése tárgyában. Ezért a francia nemzeti iparpártolás érdekében az elpusztított területek helyreállításánál megtiltotta német áruk felhasználását és német munkáskezek alkalmazását. Csak az 1921. október 6-án létrejött wiesbadeni egyezmény után, az elpusztított területek helyreállításának gyorsítása és a jóvátételi fizetések megkönnyítése érdekében szervezték meg a Németország részéről természetben teljesíthető szállításokat. Az 1922. év folyamán Franciaország Németországtól 209 millió aranymárkára rúgó természetbeni szolgáltatást kapott szén, benzol, ammóniák, sulfát, festékanyag, vegytermékek, állatok, fa, hajók stb. fejében.²⁰ Németország azonban 950 millió aranymárkának megfelelő természetbeni szolgáltatásra volt kötelezve Franciaország javára. A többi államok ezzel szemben 500 millió aranymárka értékű teljesítményt kaptak, tehát csaknem az egész nekik járó értéket.

A francia kormány, nem ismervén a gazdasági nehézségeket, melyek Németország szempontjából a versaillesi szerződés teljesítése elé tornyosultak, elhatározta a Ruhr-vidék megszállását, ami szintén eredménytelen maradt.

Nyilvánvaló a kifejtettek után, hogy, még megközelítő módon sem lehet megállapítani a francia állam háborús kiadásait, még ha azt csak a készpénzbeli kiadásokra korlátozzák is.

Jéze bizonyos fenntartással, Franciaország háborús költségeit megközelítőleg 150 milliárd frankban állapította meg. Ehhez az összeghez számítandók még azok a kiadások, amelyek az államot a háború következményei gyanánt folytatólag még terhelték s amelyek *Gide* szerint 1930. március 31-ig 90 milliárd frankra rúgtak.²¹

A háború eszerint Franciaországnak 240 milliárd frankjába került.

2. *Nagy-Britannia*. Valamint Franciaország háborús költségeit pontosan megállapítani nem lehet, éppúgy nem állapítható meg elfogadható

módon pénzben annak a veszteségnek nagysága, amelyet az angol nép szenvedett a világháborúban való részvétele által. Természetes, hogy a háborús költségek kipuhatolásánál ugyanazok az elvi szempontok irányadók, amelyeket kifejtettünk Franciaországra vonatkozólag.

Angliában is az állami költségvetésekből lehet a háborús kiadásokat viszonylag legjobban megállapítani. Itt is a háború tartama alatt teljesített háborús kiadásokon felül figyelembe veendők azok a kiadások, amelyek az ellenségeskedések megszűnte után, mint a háború következményei, jelentkeztek.

A háborús költségvetések szerint, a háborús kiadások következőképen alakultak²² az 1914—1918. években:

Háborús kiadás:

az 1914—15. évi költségvetésben 328 millió font,

1915—	16. „	„	1435 „
1916—	17. „	„	1600 „
1917—	18. „	„	1975 „
1918—	19. „	„	2550 „

az 1914—18. évi költségvetésben 7888 millió font.

A háború elején általában az volt a meggyőződés Angliában is, hogy a hadviselésnek, nem is katonai művelet, hanem annak óriási méreteire való tekintettel, pénzügyi kimerülés fog hamarosan véget vetni. Ezért kezdetben a háború finanszírozása céljából foganatosított rendszabályok erőtlenné és helytelené váltak.²³ Még a második háborús költségvetésben sem volt egy fillérnyi új adóteher beállítva. Ezért Angliában is hitelműveletekkel indult meg a háború viteléhez szükséges pénzeszközök előteremtése, ha viszonylag nem is olyan méretekben, mint a többi hadviselő államokban. A kibocsátott kincstárjegyeket a Bank of England leszámította. 1914. november havában már hosszúlejáratú kölcsönök kibocsátására került sor.³⁴

A háborús költségvetések szerint a felvett kölcsönök összege az 1914—1918. években a következő volt:²⁵

az 1914—15. évi költségvetésben 324 millió font,

1915—	16. „	„	1285 „
1916—	17. „	„	1326 „
1917—	18. „	„	1652 „
1918—	19. „	„	2130 „

az 1914—18. évi költségvetésben 6717 millió font.

Közvetlenül a háború kitörése előtt, 1914. március 31-én az angol nemzeti adósság 650 millió fontban²⁶ volt kimutatva, mely 1919. március 31-ig 7400 millió fontra emelkedett. Az állami adósság az első háborúutáni esztendőben tovább emelkedett, úgyhogy az 1920. év március végén elérte a legmagasabb összeget, 7828 millió fonttal.

Az 1914—20-ig terjedő hat év alatt az állami kiadások több mint 7 milliárd fonttal haladták túl a bevételeket. A pótlólagos adóztatással beszedett összeg, az öt háborús év alatt, *Bowley* becslése szerint, 1700 millió fontra rúgott, míg további 500 millió fontot a háború alatt megnövekedett nyereségre kivetett külön nyereségtöbblet-adóval szedtek be a következő években. Anglia tehát rendkívüli adóztatással kerekén 2.2 milliárd fontot termelt elő a hadviselés céljaira, az adósság fokozása helyett. A háborús többadózás a jövedelmi adó (income-tax) megkésztetéséből, az adómentes létminimum összegének leszállításából s ezzel az adóalanyok számának kiterjesztésében és végül a sör- és teaadó, később egyéb fogyasztási adók emeléséből állott.²⁷ E rendelkezésekkel a háborús terhek igazságosabb megosztását érték el és fenntartották azt az angol pénzügyi hagyományt, hogy az egyenes és közvetett adók között lehető egyensúly álljon fenn.

Az elégtelen bevételek pótlására felvett kölcsönök kibocsátása általános áremelkedésre vezetett s a jövedelmek gyarapodása az adóbevételek fokozódásával járt.

Francis W. Hirst, a kiváló angol közgazda megállapítása szerint az öt tényleges háborús esztendőben az Egyesült Királyság összes kiadása 9593 millió font volt, amelyből 28%-ot, vagyis 2733 millió fontot additionalis adóztatáson felül szedett újabb adókkal fedeztek.²⁸

Az 1914/15—1918/19. évi háborús költségvetéseket összefoglalva, következő képet nyerünk:

rendes kiadás ²⁹	1324	bevétel	2495
<u>háborús kiadás .....</u>	<u>7888</u>	<u>kölcsönök .....</u>	<u>6717</u>
	9212		9212

Millió fontban

Eszerint az öt háborús év alatt az Egyesült Királyságok háborús kiadása 7888 millió font volt. *Jéze* szerint 8600 millió font.³⁰ Míg *Bogart* 8805 millió fontban³¹ állapítja meg Anglia háborús költségét

3. Az *Északamerikai Egyesült Államok*. A világháború viszonylag legkevésbé sújtotta az Északamerikai Egyesült Államokat, ha annak hatását a többi államokkal összehasonlítva vizsgáljuk. Amerika részesedése a világháborúban ugyan hatalmas összegeket emésztett föl, de a háborús terheket viszonylag könnyen viselte el.

A háború kitörésekor az Egyesült Államok a világ leggazdagabb országa gyanánt jelentkeztek s a háború után Amerika gazdagabb lett, mint valaha volt. Az adós országból hitelező ország lett. A háborús terhek nyomában minden hadviselt országban bekövetkezett közteherfokozás meg sem közelítette Amerikában az európai országok adóemelésének mértékét. Bár a gazdasági leszerelés a háború után Amerikában is érezte nyomasztó hatását 1921-ben és folytatólagos munkanélküliséget váltott ki, de távolról sem közelítette meg a válságnak azt a mérvét, mely Angliában és az európai szárazföld többi országaiban mutatkozott.

Az Egyesült Államok is oly módon állapítják meg hozzávetőlegesen a háborús költségeket, hogy a háborús évekre vonatkozó állami költségvetések teljes kiadási összegeiből levonják a rendes békeidőben mutatkozó kiadási összegeket. A különbséget a háború költsége.

A háborús kiadások — az első hivatalos becslés szerint — mintegy 24 milliárd dollárra tehetők 1920. június 30-án,³² a 3⁴ pénzügyi évre eső 3.750 milliárd dollár levonása után. Ehhez adandó a szövetségeseknek nyújtott mintegy 9.5 milliárd dollár kölcsön, úgy, hogy a háborús kiadások kerekén 33.5 milliárd dollárra tehetők. Ebből 10.703 milliárdot adók útján teremtettek elő, míg 23 milliárdot kölcsönök fölvételével.

A háborús kiadások szempontjából legsúlyosabb esztendőben, 1918-ban, 14.6 milliárd volt a költség, amely a 62 milliárd dollárra becsült amerikai nemzeti jövedelemnek 23.5%-a. Amerika a háború alatt a rendelkezésére állott gazdasági erőforrásának mintegy negyed részét fordította háborús célokra.

Az Egyesült Államok a háború finanszírozása érdekében 1917. október 3-án törvényt hoztak („War Revenue Act“), amely a hadviseléshez szükséges bevételek előteremtését volt hivatva előmozdítani. Ez a törvény lehetővé tette, hogy 2.5 milliárd dollár adót szedhettek a háború céljaira.³³

Meg kell jegyeznünk, hogy *Bogart* 32.080 milliárd dollárban állapította meg az Egyesült Államok háborús kiadásait 1920-ban,³⁴ tehát igen közel járt a tíz évvel később, bőséges adatok alapján készült hivatalos becsléshez, mely — mint láttuk — a háborús költségeket 33.5 milliárd dollárra tette.

4. *Olaszország.* A szövetséges és társult hatalmak sorában Olaszország csak 1915. május 24-én lépett a háborúba. A költségek azonban már előbb fölmerültek, mert a háború kitörésekor Olaszország is fegyverkezett, sőt mozgósított.

Olaszország is a jegybank igénybevételével indította meg a pénzeszközök előteremtését, kincstári jegyek kibocsátásával. Majd a hosszúlejártú kölcsönök kibocsátására került sor.

A bevételeknek szükséges fokozása a meglévő adók emelésével és új adók behozatalával is biztosított.

Olaszország háborús kiadásait 1914. augusztus 1-től 1918. október 31-ig *Bogart* a költségvetésekből 12.313,998.000 millió dollárra (1 líra = 20 cent) vagyis 61.569,990.000 lírára becsülte.³⁵

5. *Oroszország.* Az orosz államkincstár pénzügyi helyzete 1914-ben, a világháború kitörésekor egészséges volt. Az államháztartás már évek óta fölösleggel zárult, az államadósságok fokozatos törlesztése mellett. Az összes európai államok között Oroszországnak volt a legnagyobb aranykészlete.

Oroszország — épp úgy, mint a többi hadviselő állam — a háború kitörésekor a jegybank segítségét vette igénybe függő kölcsönök fölvételével és ugyancsak fölmentette a bankot jegyeinek nemes ércre való beváltási kötelezettsége alól, hogy így az állam rendelkezésére állhasson. A külföldről kapott kölcsönökön felül, belföldön is igénybe vett kincstári kötvények útján a háború céljaira kölcsönöket. Régi adók emelésével és új adók behozatalával csak lassan indult meg a háborús kiadások fedezése adók útján.³⁶ Csak 1917. január 1-én léptették életbe a jövedelmi adót. A közvetett adók további emelése fokozta volna a nép elégedetlenségét és magasabb munkabérek követelését vonta volna maga után. Ezért behozták a gyufa-, cukor- és teaegyedárúságot. Az öröklési adó behozatala és a vagyonszezárs megfeneklett a felső- és középosztályok elégedetlenségén. Politikai megfontolások mindig gátolták a pénzügyi tervek megvalósítását.

Az 1917. év vége felé fölváltotta a kormányzatot a bolsevista uralom. Az 1918. március 3-án, Németországgal megkötött brestlitovski békeszerződés értelmében, Oroszország elvesztett területe magában foglalta a vasúthálózatának harmadrészét, vastermelésének 73%-át, összes széntermelésének 89%-át és cukorfinomítóinak, szövő-fonó-gyárainak, sörfőzdéinek, vegyészeti üzemeknek, papírmalmoknak és egyéb intézményeknek nagy

számát. A Németországhoz került terület 845 millió rúbelre rúgó évi jövedelmet hozott. Oroszországot e jövedelmi veszteségen felül 6 milliárd rúbel kártalanítási összeg megfizetésével is terhelték.³⁷ A szovjet központi végrehajtó bizottsága 1918. január 21. határozatával a kapitalista polgári kormány által fölvetett kölcsönöket nem ismerte el. Egyben a bolsevista kormányzat, egyetlen bevételi forrásul a papírpénzkibocsátást vette igénybe, birtokába jutván Pétervárott a bankjegykliéseknek és bankjegynyomda-gépeknek. Havonként mintegy hárommilliárd rubel papírpénzt bocsátottak ki. 1918. május havában a rúbelpapírjegyeket érvénytelenítették és új pénzeket bocsátottak ki.

Az orosz forradalom következtében lehetetlenség ez ország háborús költségeinek mérvét megbecsülni. A háború korszakát 1914. augusztus 1-től 1917. december 31-ig véve föl, annak költsége, a költségvetési kiadások alapján számítva, *Bogart* szerint 45.187,900.000 rúbel.³⁸

6. *Egyéb szövetséges és társult hatalmak (entente-államok) költségei.* Az angol birodalomhoz tartozó domíniumok és gyarmatok, valamint Japán, Belgium, Románia és a többi entente-államok háborús költségeit *Bogart* 8.457,680.986 dollárban állapította meg, amelyből az angol birodalom domíniumaira és gyarmataira 4.493,813.072 dollár, vagyis (1 £ = 5 \$) 898,762.614 font, a többi entente-államra 3.963,867.914 dollár esik.³⁸

A szövetséges és társult hatalmak, vagyis az entente-államok közvetlen háborús költségeit a fentiek összegezésével következő módon foglaljuk össze:⁴⁰

	milliárd pengőben
Franciaország 150 milliárd frank	165
Nagy-Britannia ⁴¹ 9052 milliárd font	250
Egyesült Államok 33.5 milliárd dollár	192
Olaszország 61.570 millió líra	67
Oroszország 45T57 milliárd rubel	128
Egyéb entente-államok 3.964 milliárd_dollár_	22
<hr/>	
Entente-államok összesen:	824

Az egyesült szövetséges és társult hatalmak háborús közvetlen költségei 824 milliárd pengőre rúgtak.

A KÖZPONTI HATALMAK KÖLTSÉGEI.

Ezekután vizsgáljuk meg a központi hatalmak háborús költségeit.

7. *Magyarország.* A háború költségeit a háborús kiadások alapján *Teleszky János* állapította meg Magyarországra vonatkozólag, aki a háborús évek egy részében pénzügyminiszter volt.

A háború költsége Magyarországon, vagyis tisztán csak az államnak készpénzben fölmerült kiadásai az 1914/5—1917/18. költségvetési években 1918. október 31-ig számítva, 32.727,740.326 koronát tettek ki, ami az illető évek átlagos árfolyamai alapján számítva, 17.838,281.499 aranykoronának felel meg.⁴²

Mint a többi hadviselő államoknál, úgy Magyarországon is a háború alatt az ellenségeskedések beszüntetéséig fölmerült (fenti) költségek nem fejezik ki a háborúnak a magyar állam terhére fölmerült összes készpénz költségeit. A fegyverszünet után sem szűntek meg az államot terhelő, háború okozta kiadások. A demobilizálás, a leszerelés az osztrák és magyar monarchia összeomlása következtében nem volt rendszeresen lebonyolítható. A harcvonalról visszaözlönlött csapatokat és az ország területén ellyezett csapatokat a kormány elbocsátotta.

A háborús kiadások az ellenségeskedések beszüntetése után, a hadviselés céljaira fölvelt kölcsönök kamatszolgálatából, a hadirokkantak, özvegyek és árvák ellátásából és a hadbavonultak családtagjainak segélyezéséből állottak.

Az utólagos háborús kiadások, vagyis az 1918. október 31-e után fölmerült s a háború következménye gyanánt jelentkező kiadások több milliárd koronára rúgtak, amelyek pontos megállapítása már csak azért is lehetetlen, mert a háborút nem a mai Csonka-Magyarország, hanem Boldog-Magyarország viselte s így a Nagy-Magyarországra vonatkozó háborús költségekhez kellene hozzászámítani a mai Magyarország terhére eső háborús utókölteket.

Az államot terheli az 1933: VII. t.-c. értelmében a hadirokkantak és más hadigondozottak ellátása. Az állam a háború befejezése után 14 évvel még mindig 220.000 hadigondozottat tartott nyilván.⁴³

A tárgyilagos történetírónak okvetlenül hozzá kell adni ehhez a román megszállásnak nagy terheit és az akkor elhurcolt sok milliárdra rúgó felszerelési tárgyunknak értékét. Hivatalos adatok alapján Csonka-Magyar-

ország megszállásának kárai az 1919. évi augusztus havi megszálláskor jegyzett magyar koronákban kifejezve 26.216 milliárd korona volt, amely megfelel 3.206,216.800 aranykoronának.⁴⁴

Úgy a fent idézett törvény, mint főleg az 1914—18. évi világháború tűzharcosainak támogatásáról szóló törvénycikk a társadalomra hárítja a hadigondozottak ellátásának túlnyomó terhet. A háborús újabb terhek tehát még hús évvel a háború befejezése után is jelentkeznek.

Itt jegyezzük föl, hogy a Magyarországon kibocsátott hadikölcsönökből tényleg befolyt 17.955,885.538 korona.⁴⁴³

Az állami költségvetések szerint mutatkozó 17 milliárd aranykorona háborús költség, mely (1 K = 1.1585 P) 20.665,649.117 aranypengőnek felel meg, csak az ellenségeskedések alatt keletkezett kiadásokat képviseli. A 20.665 milliárd aranypengő tehát Magyarország minimális hadikiadásait jelenti.

8. *Ausztria.* Magyarország háborús kiadásait Ausztria háborús kiadásaitól elválasztani nem lehet, mert az osztrák és magyar monarchiában közös volt a hadügy.

Ausztriában a kibocsátott hadikölcsönökből befolyt 32.955,576.990 korona.⁴⁵

Valamint Magyarországon, úgy Ausztriában is a nyolc hadikölcsön alapján számítva a hadikiadásokat, arra az eredményre jutunk, hogy azok összessége a háború tartama alatt Ausztriában 39.729,690.082 aranypengőre rúgott.⁴⁶

Az osztrák és magyar monarchia háborús költsége a háború tartama alatt eszerint 60.395,339.199 pengőre rúgott, az ellenségeskedések beszüntése után fölmerült kiadások figyelembe vétele nélkül.

9. *Németbirodalom.* A Németbirodalom háborús költsége — fokozatosan igénybe vett hadikölcsönök alapján számítva — 141.457 milliárd márka.⁴⁷ Vagyis 192,522.977 pengő. *Bogart* 37.775 milliárd dollárban állapította meg a német háborús kiadásokat, ami megfelel (1 M = 0.25 \$) 151 milliárd márkának. A különbséget az átszámítási kulcsban találja magyarázatát.⁴⁸

10. *A központi hatalmakhoz tartozó többi államok.* Törökország és Bulgária háborús költségei 12.820,092.000 pengőnek felelnek meg⁴⁰

A központi hatalmak háborús költségeit a következő módon foglaljuk össze:

	milliárd pengőben
Magyarország 17.838 milliárd korona	20.665
Ausztria 32.955 milliárd korona	39.729
Németbirodalom 141.457 milliárd márka	192.523
Többi államok	12.820
Központi hatalmak	összesen: 265.737

A háború költségei a központi hatalmaknál abszolúte véve kisebbek voltak, mint az entente-államoknál, aminek oka az, hogy a szövetséges és társult hatalmak nem voltak elzárva a semleges országoktól s nagyobb volt az ipari teljesítőképességük s ezzel jobban kihasználhatták a modern hadviselés technikai vívmányait s a hadsereg és lakosság ellátását is jobban kihasználhatták.⁵⁰

A világháború készpénzkiadásai, amelyek kizárólag az állami háztartásokat terhelték 1,089.737 milliárd pengőre tehetők.

A millióknak és milliárdoknak ez az emberszédítő számgúlája minden országban ismétlődik. Szinte azt mondhatjuk, hogy egymásról másolják le kiadásait és nemzeti veszteségeiknek szörnyű adatait. Annyi, amennyit itt bemutatunk elegendő ahhoz, hogy könyvünk alapcéljának megfelelően az általunk fölmutatott Világtükörben az olvasó lássa, hogy a közgazdasági életnek mily rettentő szakadékát jelenti az, amit katonai nyelven világháborúnak neveznek. E számgúla között a megrémített olvasó úgy érzi magát, mint akkor, ha a Dolomit-hegység vérvörös sziklái között bolyong és bármely oldalról akar az őt körülfogó természetből kiszabadulni, ugyanazokat a fenyegető ormokat látja vérvörösén maga körül. Ugyanez az érzés szorongat bennünket is, amikor így példákat mutatunk be az egész emberiség gazdasági erejét romlásba döntő világháború hatásáról. Könyvünk illetékes fejezetei az államok nagy terhei és károsodása után a magángazdaságok pusztulásáról számolnak be, amint azt az olvasó különösen a III., VI. és VIII. fejezetben találja meg.

JEGYZETEK.

- ¹ *Teleszky János*: „A magyar állam pénzügyei a háború alatt.“ Budapest, 1927. (65. lap.)
- ² *Charles Gide*: „Que faut il entendre par le coût de la guerre?“ (Revue d'économie politique. 1931. Nr. 1. — 62. lap.)
- ³ *Gaston Jèze*: „Les dépenses de guerre de la France.“ Paris, New-Haven, 1926. (7. lap.)
- ⁴ *Jèze*: u. o. 8. lap.
- ⁵ *Edwin R. A. Seligman*: „Le coût de la guerre et les moyens dont on y a pourvu“ (Revue de science et de législation financière. 1919, 490., 491. és 499. lap, 2. jegyzet).
- ⁶ *G. Jèze*: Id. munka 11. lap.
- ⁷ Id. munka 15. lap.
- ⁸ Id. munka 42. lap.
- ⁹ *Jèze* id. munka 46. lap.
- ¹⁰ *Jèze* id. munka 49. lap.
- ¹¹ *John Maynard Keynes*: „The économie conséquences of the peace “ London, 1920. 250. lap.
- ¹² *Dr. C. Bresciani-Turroni*: „Dér Widersinn dér Reparationen. (Die Grenzen des automatischen Transfers).“ c. értekezésében. Dér internationale Kapitalismus und die Krise Festschrift für Julius Wolf. Stuttgart, 1932. (303. és 306. lap.)
- ^{12a} *J. M. Keynes*: id. munka 254. lap.
- ¹³ „La République proclame l'égalité et la solidarité de tous les Français devant les charges de la guerre.“ (1919. április 17. törvény 1. §.)
- ¹⁴ *Journal Officiel*. Débats, 1516. lap.
- ¹⁵ *Chambre des Députés*. N. 3537. (3. és 4. lap.)
- ¹⁶ *Jèze* id. munka 76. lap.
- ¹⁷ *Keynes*: „Nouvelles considérations sur les conséquences économiques de la paix.“ Paris, 1922.
- ¹⁸ *Chambre des Députés*. Débats, 4277. lap.
- ¹⁹ *Jèze* 89. lap.
- ²⁰ *Le Temps* 1923. március 16. számában: „Les livraisons en nature faite par l'Allemagne en 1922“ c. cikk adatai szerint.
- ²¹ *Gide* id. ért. 63. lap.
- ²² *Francis W. Hirst*: „The conséquences of the war to Great Britain.“ London-New Haven, 1934. (145., 147., 150., 155., 159. és 162. lap.)

²³ *Hirst* id. munka 144. lap.

²⁴ *Ernest L. Bogart*: „Direct and indirect costs of the great world war.“ New-York. 1920. (7. lap.)

²⁵ *Hirst* id. munka 145 s köv. lapok.

²⁶ *Hirst* id. munka 253. lap.

²⁷ *Hirst* id. munka 146. lap.

²⁸ *Hirst* id. munka 167. lap.

²⁹ Hadi és tengerészeti kiadások nélkül.

³⁰ *Jéze* id. munka 10. lap.

³¹ *Bogart* id. m. 41. lap. A kiadások 1914/15—1918/19. években 48.966,336.068 dollárra rúgtak; ebből öt normális év bevétele fejében levonva 4.937,324.200 dollárt, a többlet a háborús költség, vagyis 44.029,011.868 dollár, mely megfelel (1 £ = 5 \$) 8.805,802.373 fontnak.

³² *John Maurice Clark*: „The costs of the world war to the american people.“ New Haven-London, 1931. (30. lap.)

³³ *Edwin R. A. Seligman*: „Les finances de guerre des États-Unis.“ Paris, 1918. (41. 1.)

³⁴ *Bogart* id. munka 267. lap.

³⁵ *Bogart* id. munka 159. lap.

³⁶ *Bogart* id. munka 127. lap.

³⁷ *Bogart* id. munka 137. lap.

³⁸ *Bogart* Oroszország háborús kiadásait 22.593,950.000 dollárban állapítja meg, ami megfelel (1 rubel = 50 cent) 45.188 milliárd rubelnek. (Id. m. 140. lap.)

³⁹ *U. ott* 267. lap.

⁴⁰ Átszámítási kulcsok: 1 £ = 27.82 P; 1 \$ = 5.71 P; 1 fr. = 1.10 P; 1 rubel = 2.85 P; 1 lit. = 1-10 P.

⁴¹ *Hirst, Bogart, Jéze* becsléseinek és a költségvetési eredményeknek átlaga.

⁴² *Teleszky* id. munk 402. lap.

⁴³ Az 1933: VII. t.-c.-re vonatkozó törvényjavaslat indokolása.

⁴⁴ *Laky Dezső*: „Csonka-Magyarország megszállásának közgazdasági kárai.“ Budapest, 1923. (465. lap.) Az átszámítást a következő módon végeztük: 1919. augusztus havában Zürichben átlag 12 84 frank volt 100 K; minthogy 100 aranykorona megfelel 105 franknak, ennél fogva 12.84 frank 12.23 aranykoronával egyenlő.

^{45a} *Popovics Sándor*: „A pénz sorsa a világháborúban“, Budapest, 1926. (67. lapon.)

⁴⁵ *Popovics* id. munka 68. lapon.

⁴⁶ *Bogart* (id. munka 255. lap) szerint a 8 hadikölcsön Magyarországon 3.665.546.400 \$, Ausztriában 6.957,914.200 \$ volt. Ez átszámítva (1 \$ = 5.71 P) megfelel 20.890 milliárd, illetve 39.729 milliárd pengőnek.

⁴⁷ *Charles Rist*: „Les finances de guerre de l'Allemagne“, Paris, 1921. (109. lap, 4. jegyzet.)

⁴⁸ *Bogart* id. munka 267. lap.

⁴⁸ *Bogart* (u. ott 267. lap) 2.245,200.000 dollárban állapítja meg Törökország és Bulgária háborús költségeit.

⁴⁹ *Teleszky* id. munka 416. lap.